

Prešućeni karaševski Hrvati: Karaševci u vojvođanskom dijelu Banata

Mario Bara*

Sažetak

Karaševci, hrvatska (sub)etnička skupina uglavnom se povezuje s prostorom rumunjskog dijela Banata gdje u najvećem broju njezini pripadnici obitavaju i danas. Vođeni ekonomskim motivima kao i državnim potrebama Karaševci početkom XIX. stoljeća s područja sedam karaševskih sela započinju migracije u druga naselja Banata. Dio ih se naselio u njegov zapadni dio, tj. današnju Vojvodinu i R. Srbiju (Karlsdorf, Uljmu, Izbište, Nikolince, Vršac, Potporanj, Veliko Središte, Guduricu, Belu Crkvu, Starčevo i dr.). U svima naseljima koja su naselili bili su u manjini, bilo prema Rumunjima, Nijemcima ili Srbima. Njihov udio u ukupnom stanovništvu nigdje nije prelazio trećinu stanovništva što će utjecati na uporabu jezika u crkvama, školi i javnom životu. Uslijed malobrojnosti, bez predstavnika inteligencije ili svećenstva iz vlastitih redova, bili su izloženi brzom asimilaciji. Njihovi potomci u Vojvodini danas su najvećim dijelom asimilirani u druge narode, a tek se manji broj karaševskih potomaka smatra Hrvatima. Svijest o karaševskom subetničkom identitetu kod preostalih potomaka Karaševaca i dalje će slabiti i vjerojatno će egzistirati tek kao dio obiteljskih naracija.

Ključne riječi: Karaševci, migracije, Vojvodina, Banat, identitet

Uvod

Karaševci, hrvatska (sub)etnička skupina uglavnom se povezuje s prostorom rumunjskog dijela Banata gdje u najvećem broju njezini pripadnici obitavaju i danas. U sedam karaševskih naselja (Karaševo/Carașova, Nermić/Nermet, Vodnik/Vodnic, Lupak/Lupac, Klokotić/Clocotici, Rávnik/Rafnic i Jabalča/Iabalcea) Hrvati čine oko 90 % stanovnika, a karaševskoj zajednici pripada i 207 osoba koje su se na popisu stanovništva 2002. izjasnile samo kao Karaševci. Početkom XIX. stoljeća s područja sedam karaševskih sela započinju migracije u druga naselja Banata (Karls-

* znanstveni novak, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

dorf, Uljmu, Izbište, Nikolince, Vršac, Potporanj, Veliko Središte, Guduricu, Belu Crkvu, Starčevo u zapadni dio Banata¹ te Rešicu, Tirol, Veliki Surduk, Duknjaču, Slatinu-Timiš, Lipovu, Radnu, Otvasu, Aninu, Kalinu, Klopodiju, Svinicu i dr. u istočnom dijelu Banata) vođene ekonomskim motivima kao i državnim potrebama. Karaševci naseljeni u zapadni, vojvođanski, tj. srpski dio Banata održali su se kao zajednica u Karlsdorfu, Uljmi i Izbištu do prve polovice prošlog stoljeća. Danas su najvećim dijelom asimilirani u druge narode (Srbe, Rumunje, Nijemce) s kojima su živjeli u istim naseljima, a najvećim dijelom njihovi potomci su iseljeni iz Karlsdorfa (danas Banatski Karlovac) s Nijemcima nakon Drugoga svjetskog rata ili su stradali u poratnim logorima. Hrvatima se u vojvođanskom dijelu Banata danas smatra tek manji broj karaševskih potomaka i to u naseljima gdje obitavaju i druge hrvatske skupine poput Starčeva i Pančeva.

Podrijetlo Karaševaca i prijevori oko njihova identiteta

Etimologiju imena Karaševci neki autori su nastojali objasniti brdovitim kršem gdje Karaševci žive (Bjelovučić 1934), po bosanskom Kreševu (Vlašić 1928) ili po rijeci Karaš (Ivanić 1894; Живојновић 1907; Ердељановић 1929). Prvi pouzdani podaci o precima današnjih Karaševaca potječu iz sredine XVI. stoljeća. Riječ je o nekoliko karaševskih prezimena koja u kontinuitetu postoje do danas. Na osnovi toga može se zaključiti da se makar jedan manji dio predaka današnjih Karaševaca naselio u Karaševo najkasnije u prvoj polovici XVI. stoljeća, a vjerojatno i nešto prije, u drugoj polovici XV. stoljeća (Manea-Grgin 2004). Tomu u prilog idu podaci prema kojima je naseljavanje izbjeglih bosanskih katolika u Banat teklo tijekom XV. stoljeća u razdoblju kraljevanja Žigmunda Luksemburškog i Matije Korvina zbog ratne ugroženosti južnih područja Ugarske (Unyi 2001, 33). Koncem XIV. stoljeća na područje Banata izbjegli su i bugarski katolici što će biti polazišna točka za neke od teorija o bugarskom podrijetlu Karaševaca (Böhm 1861; Czirbusz 1883). Pogranična područja poprimaju ulogu vojnih krajina pa se od države poticalo preseljavanje slavenskog stanovništva u južnu Ugarsku. Jedno od najranijih naseljavanja iz Bosne u Karaševsku županiju je početkom XV. stoljeća kada je zabilježeno selo Bosna (Филиповић 1965, 122). Petar Vlašić zabilježio je predaje da su Karaševci podrijetlom iz Bosne. Na jednom molitveniku iz 1764. godine našao je zapis „U god. 1434. do 1443. jesu iz Stare Turske Bosne Kraševci kako Bošnjaci ovamo došli i od onuda iz varoši Kruševac, Krušovci, Kruševci (Kreševo?), Kruševljani ili Krašovani ime donesli. Zato ne zovu se po vodi Karoševu, nego iz Turske Bosne po onoj varoši ili selu Kruševo (Kreševo?) zato Kruševani ili Kraševani“ (Vlašić 1928, 16). Padom Bosne 1463. godine pod osmanlijsku vlast, u južnu Ugarsku doseljava se nekoliko tisuća izbjeglica predvođenih bosanskim franjevcima. Za razliku od prijašnjih izbjeglica, u ovom valu iseljavanja značajan udio činili su viši društveni slojevi iz bosanskog plemstva (Unyi 2001, 31). U istom razdoblju, dok je trajalo iseljavanje iz Bosne, u

¹ Pod zapadnim Banatom u ovom radu podrazumijevamo dio Banata koji je nakon razgraničenja 1920-ih pripao Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, tj. danas dio Banata u Republici Srbiji.

dijelove Banata pristižu i izbjeglice nakon osmanskog osvajanja Srpske despotovine. Tvrdnje o naseljavanju u XV. stoljeću zastupaju neki lingvisti prema arhaičnim jezičnim obilježjima karaševskih govora. Ljubomir Miletić, oslanjajući se na neke jezične karakteristike, pretpostavlja da su se Karaševci kao katolici doselili u Banat iz tadašnje katoličke okoline Prizrena i Prizrenske biskupije (Janjevo, Trepča, Priština, Novi Pazar, Kruševac, Prokuplje itd.) (Miletić 1903, 180; Живојновић 1907, 43). Na tome području postojale su kolonije dubrovačkih trgovaca. Dubrovčani nisu samo privremeno dolazili u srednjovjekovnu Srbiju, već su se stalno nastanjivali i osnivali svoje kolonije u važnijim trgovačkim i rudarskim središtima, napose u Prizrenu i Novom Brdu (na Kosovu). U navedenim kolonijama djelovali su kao rudari i katolici iz Bosne i Sasi. Zajedničkim životom katolici s toga područja stopili su se u jedinstvenu skupinu koja je na Kosovu bila poznata pod imenom janjevački Hrvati i čiji govor, poput karaševskog, također pripada torlačkom dijalektu.

Za osmanske vlasti među Karaševcima su djelovali franjevci misionari Bosne Srebrene i isusovačka misija u Beogradu (1612.-1632.) te kasnije u XVIII. stoljeću i franjevci bugarsko-vlaške provincije. Misionari su gotovo svi bili Južni Slaveni, većinom Hrvati iz raznih područja, ponajviše iz Bosne i Dalmacije (Fermendžin 1892). Bosanski franjevci mogli su se lako sporazumijevati s lokalnim slavenskim stanovništvom, budući da su se i jedni i drugi služili hrvatskim jezikom (Tóth 2002, 185-186). Etnolingvistički i konfesionalno Banat je kao misijsko područje bio heterogeniji od Bačke i Srijema s manje hrvatskog stanovništva. Vjerojatno je da je 1675. i do Karaševa pristigao dio izbjeglih bosanskih katolika (Филиповић 1965, 122). Kod nekih autora krivo se interpretira da su podrijetlom iz Crne Gore poput potomaka naseljenika u Banatskoj Crnoj Gori. Naime, dio slavenskih naseljenika u južni Banat potjecao je iz Skopske Crne Gore² u Makedoniji, nekada zvane samo Crna Gora što ih je vodilo krivom zaključku (Иванић 1899, 9).

Zbog pomanjkanja izvora teško je sa sigurnošću tvrditi kada i s kojih sve područja i u kojim uvjetima su se doselili u novi zavičaj preci današnjih Karaševaca. Komparacijom različitih izvora (povijesnih, lingvističkih, etnoloških) izdvajaju se područje Bosne s jedne strane i s druge strane područje nekadašnje katoličke Prizrenske biskupije s kolonijama dubrovačkih trgovaca, bosanskih i saskih rudara te doticajna područja bugarskih, makedonskih i istočno srpskih torlačkih idioma.

Teorije o bugarskom podrijetlu

Tijekom XIX. stoljeća u znanstvenoj zajednici bilo je najviše pristaša teorije o bugarskom podrijetlu Karaševaca pa su u etnografskim studijama najčešće navođeni

² Na sjevernim obroncima Skopske Crne Gore, na krajnjem jugoistoku Kosova na granici s Makedonijom nalazi se Letnica s nedalekim selima Šasare, Vrneza i Vrnakovolo koja su do kraja XX. stoljeća imala hrvatsko stanovništvo. Izvješća katoličkih svećenika i misionara iz osmanskog razdoblja, nadgrobnne ploče i brojni tragovi u onomastici i mikrotoponimiji Letnice upućuju na pretpostavku da su na tome području Dubrovčani zajedno sa Sasima imali katoličku župu (Златановић 2008, 181). Katolička župa Crna Gora (kasnija letnička župa) sa slavenskim stanovništvom podrijetlom iz Dalmacije i Bosne u izvorima katoličke provenijencije bilježena je kao Montenegro, Montenegro di Scopia, Montenegro di Servia (Antonijević 2004, 281).

kao *Krassovaner Bulgaren* (Czoernig 1857, 145-146). Dijelom je tomu pridonijelo pozivanje na velike migracije bugarskih katolika tijekom XIV. stoljeća na područje južne Ugarske, ali bez detaljnih terenskih istraživanja Karaševaca i njihovih naselja sve do kraja XIX. stoljeća. U zastupanju bugarskog podrijetla Karaševaca prednjačio je mađarski znanstvenik Géza Czirbusz (1883) koji je opisivao karaševske običaje, naselja, mentalitet i sl. kao bugarske.³ Miletić je prvi od bugarskih znanstvenika iznio tezu da su Karaševci po jeziku „čisti srbohrvati“ i da se ne nazivaju Bugarima već samo „Karaševcima“. Nadalje svjedoči da se uvjerio kako su Karaševci Hrvati, da je imao priliku osobno posjetiti karaševsku koloniju u Lipi u rujnu 1896. čiji pripadnici govore hrvatskim jezikom te je izrazio čuđenje kako se u znanosti uspjelo uvriježiti mišljenje da su Karaševci Bugari (Милетић [1896]1987, 63-64; usp. Miletić, 1903, 169).⁴ U svom kasnijem radu *Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovanner in Süd Ungarn* objavljenom 1903., priklanja se nazivu „srbohrvati“ za Karaševce.

Teorije o srpskom podrijetlu

Srpski znanstvenici zastupali su tezu o srpskom podrijetlu Karaševaca i njihovom kasnijem pokatoličenju (Иванић 1899, 9; Ердѣљановић 1986; 212) slično kao što je takva teza bila često polazište kod pristupa Bunjevcima i Šokcima u njihovu imenovanju katoličkim Srbima. Ivanić za Karaševce navodi: „Katoličku veru primili su u doba najvećeg uniženja za vlade Marije Terezije. I što je baš interesantno, njih je katolička vera spasla, da se u onom pravoslavnom rumunskom moru ne porumune.“ (1899, 9). Cvijić navodi: „Krašovani u istočnom Banatu su vrlo stari doseljenici poreklom iz Crne Reke (timočki bazen u Srbiji) i pokatoličeni u XVII veku“ (1921, 170).⁵ Ivan Ivanić navodno pokatoličenje smješta u XVIII. stoljeće: „Katoličku veru

³ Utjecaj etnografskih studija iz XIX. stoljeća kao i svrstavanje Karaševaca u nekim od popisa stanovništva u Bugare ostavilo je traga i na neke od potomaka Karaševaca u zapadnom Banatu, bilo da su sami smatrali da su Karaševci bugarskog podrijetla ili da su ih drugi svrstavali u bugarske potomke. Primjerice, za banatskog povjesničara Hansa Hagela (Karlsdorf, 15. I. 1888. – Temišvar, 20. IV. 1942.), sina Antona Hagela i majke Ane rođ. Filipon iz Karlsdorfa (Anna Philippon) u monografiji *Die Banater Schwaben* koju je uredio Anton Peter Petri navodi se da je Hagelova majka bila Karaševka bugarskog podrijetla „Seine Mutter war Kraschowenerin, d.h. bulgarischer Abstammung“ (Hagel 1967, 5).

⁴ Miletićev tekst je izvorno objavljen 1896. pod naslovom *U gostima kod banatskih Bugara*, izvornik *Ha гости у банатските българи. I. Във Винга, II. В. Бешенов*, Български преглед, 1896, god. 3, knj. 1, 40-57; knj. 2, 63-88, a 1987. njegovi razni tekstovi o banatskim i sedmogradskim (erdeljskim) Bugarima objedinjeni su u knjigu *Изследвания за българите в Седмиградско и Банат*, koja je objavljena u Sofiji.

⁵ Katolički povijesni izvori označavali su shizmaticima najčešće Srbe, ali i sve one koji su u određenoj mjeri odstupali od učenja Katoličke crkve. Prevođenje naziva *shizmatici* automatizmom u Srbiji je neutemeljeno. Pojava vjerskog sinkretizma u osmanskom razdoblju na području Karaševa zbog nedostatka svećenika nije bila rijetka. Mještani su u nekim slučajevima uskraćivali poslušnost Katoličkoj crkvi (npr. otpor uvođenju gregorijanskog kalendara – inače česta pojava kod katolika s misionarskih područja) te su zbog vjerskog sinkretizma, elemenata pučke pobožnosti koji su vukli svoje korijene iz pretkršćanskog razdoblja i nepoštivanja učenja Katoličke crkve, u nekim slučajevima imenovani shizmaticima. Šibenčanin Marin Dobrojević (Marino de Bonis) (1581. – nakon

primiše Krašovani u drugoj polovini XVIII veka (1765. g.) za vladavine Marije Terezije, a posle seobe Srba u Rusiju (1751.-53. g.), dakle u doba najvećeg unijaćenja, koje ih je izvesno i lišilo pravoslavne vere“ (1894, 26). Nema sumnje da su manje skupine stanovništva (rumunjskog, srpskog i dr.), koje su tijekom više stoljeća dolazile među katolike u Karaševo iz okolnog uglavnom pravoslavnog prostora, zbog svoje brojčane inferiornosti, prelazile u katoličanstvo i vrlo brzo prihvaćale karaševski govor, kao jezik komunikacije. Međutim, nema povijesnih dokaza o konverziji, napose ne kolektivnoj svih Karaševaca iz pravoslavlja u katoličanstvo u doba vladavine Marije Terezije.

Teorije o hrvatskom podrijetlu

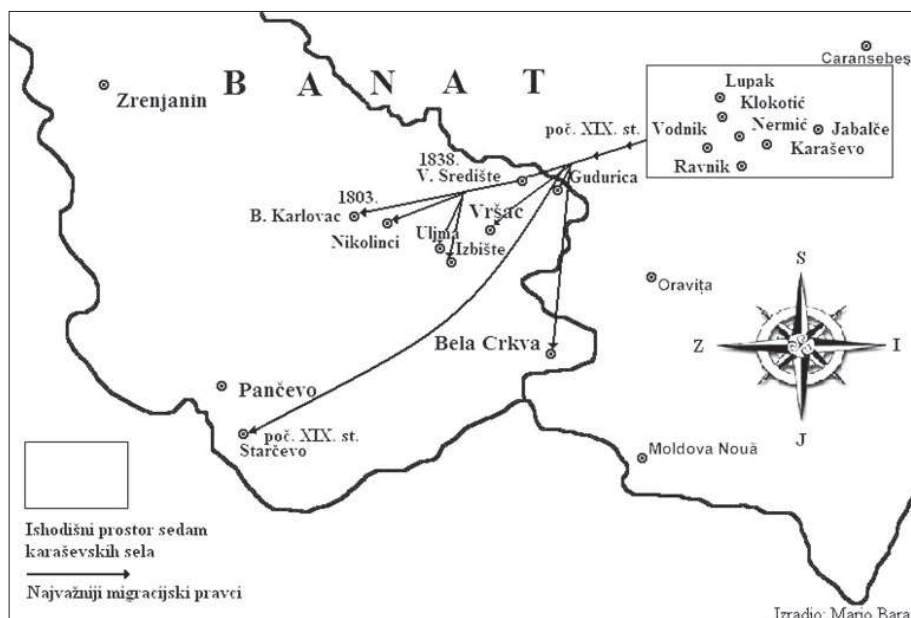
Polazeći od teritorijalnog kriterija na području svoje zamišljene Velike Ilirije, Ljudevit Gaj razlikovao je osam posebnih „koljena“: Slovence, Hrvate, Slavonce, Dalmatine, Bošnjake, Crnogorce, Srbe i Bugare. Za njega je većina stanovništva između Slovenije i Kneževine Srbije nedvojbeno „horvatskog“ podrijetla. U njih, iako posebno ne ističe Karaševce, ubraja i Hrvate u Ugarskoj, Banatu i Baranji (Gaj 1835, 235). Među znanstvenicima nehrvatskog podrijetla prvi koji zastupa tezu o Karaševcima kao Hrvatima je geograf i statističar Elek Fényes (1851). Euzebij Fermandžin, franjevac bugarskog podrijetla iz Vinge u Banatu, polazeći od lingvističkih temelja, odbacio je tezu o bugarskom podrijetlu Karaševaca te je istaknuo kako je njihov jezik hrvatski ili srpski „Linguam autem Krošoviensium, quae est Croatica seu Serbica, Bulgaricam dicere principia philologiae vetant“ (Fermandžin 1882, VII). Kasnije Ljubomir Miletich za Karaševce piše da su Hrvati, a potom i „srbohrvati“ ([1896]1987, 63-64; 1903, 162). Zabilježio je u njihovom govoru i brojne ikavizme.⁶ Među Karaševcima je 1927. boravio franjevac Petar Vlašić koji ih je smatrao Hrvatima podrijetlom iz Bosne (1928, 8, 16). Milovan Gavazzi u prikazu Vlašićeve knjige ispravno zaključuje kako se uz hrvatski karakter Karaševaca javljaju i brojni nehrvatski elementi, napose u njihovu govoru (1930, 81).

Teorije o Karaševcima kao autohtonoj i posebnoj etničkoj skupini

Prema mišljenju Milje Radana, etnogeneza Karaševaca je bila duga i složena. Na tragu teorije postavljene od Erdeljanovića (1925), smatra da su današnji Karaševci potomci prvih Slavena koji su se nastanili u Banatu tijekom VII. stoljeća te su se stoljećima miješali s izbjeglicama pristiglim iz južnoslavenskih područja južno od Dunava, uz znatan udio Rumunja s kojima su Karaševci bili u stalnom doticaju (Radan 2002). Krista Zach smatra da su Karaševci: „čudan relikv Balkana – u kojem su se u jedinstvenu novu etničku grupu stopili Srbi, Makedonci, Bugari i Vlasi za-

1625.), isusovački misionar posjetio je Karaševo 1619., na poziv ljudi sa širega karaševskoga područja te je zapisao vlastito viđenje vjerskog života Karaševaca u to vrijeme. Iako su Karaševci tvrdili da su katolici, Dobrojević je uočio brojne elemente pučke pobožnosti i praznovjerja (Manea-Grgin 2004).

⁶ „Koj je vridan popiti, taj je vridan život živiti“ (Miletich 1903, 167).

Slika 1. Migracije Karaševaca iz istočnog u zapadni Banat

jedno s Albancima“ (1979, 72). O etnički heterogenom podrijetlu Karaševaca piše i Czirbusz, ali ih svrstava u Bugare (1883).

Komparacijom etnoloških studija s rezultatima istraživanja povjesničara i lingvista, možemo zaključiti da su Karaševci potomci doseljenika iz više južnoslavenskih područja u više migracijskih valova (XIV.-XVII. stoljeća), a ne može se posve isključiti niti prisutnost ostataka prvih Slavena (prema Erdeljanoviću) u njihovoj etnogenezi. Tomu u prilog idu i pojedine fonološke i leksičke specifičnosti između karaševskih naselja, manje razlike u nošnjama, običajima, zatim prezimena rumunjskog, hrvatskog, srpskog, mađarskog, njemačkog i drugog podrijetla koja jasno upućuju na heterogeno podrijetlo Karaševaca (Tomić 1972, 1974; Petrović 1994). Pripadnost Katoličkoj crkvi imala je važnu ulogu u spajanju heterogene mase kroz više stoljeća u jedinstvenu etničku skupinu (Radan 2002).

Pitanju nacionalnog identiteta intelektualna elita Karaševaca počinje poklanjati pozornost tijekom druge polovice XIX. te kroz cijelo XX. stoljeće. Na njihovo priklanjanje hrvatskom nacionalnom imenu nesumnjivo su utjecale višestoljetne, napose konfesionalne, veze s drugim Hrvatima u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji, Bačkoj (Bunjevcima i Šokcima) i Banatu (turopoljskim plemićima – kajkavcima, Šokcima i potomcima doseljenika iz Like i Dalmacije, štokavcima – uglavnom ikavcima). Danas se Karaševci u Rumunjskoj gotovo isključivo smatraju Hrvatima, dok su potomci Karaševaca u Vojvodini uglavnom asimilirani u druge narode.⁷

⁷ Postojale su i druge teorije o podrijetlu Karaševaca, no one nisu naišle na odjeka u znanstvenoj zajednici. Detaljnije vidi u: КЪНЧЕВ 2011.

Naseljavanje Karaševaca u zapadni Banat

Odlukom bečkog Dvorskog ratnog vijeća od 17. IX. 1800. godine naređeno je osnivanje naseobine na poljskim dobrima Podbrešće, Mali Alibunar i Oci nedaleko Vršca, na području Banatske vojne granice, gdje su se trebali naseliti njemački kolonisti katolici (Милекер 1929, 119). Na prijedlog Generalne komande naselje je osnovano pod imenom Karlsdorf, po ministru rata i mornarice nadvojvodi Karlu. Istodobno s naseljavanjem njemačkih kolonista skupina Karaševaca prelazi iz istočnog u zapadni dio Banata. Stanovnici triju karaševskih naselja Karaševa, Lupaka i Klokotića južno i jugozapadno od Rešice naselili su se 1803. u novoosnovanom naselju Karlsdorfu (danas Banatski Karlovac). Karaševski rodovi naseljeni u Karlsdorfu bili su Ivanica, Vlašić, Vatav iz Klokotića, Filka, Filipon⁸, Ocel⁹, Murgul, Đurkica¹⁰, Ivko, Kurjak i Miloja iz Karaševa, Lacković i Udovica iz Lupaka (Milleker, 1934: 10-11). Na mjesto pomrlih kolonista, naseljenih 1803., dolazili su drugi, poneki iz Karaševa (Милекер 1929, 119) pa se kasnije u Karlsdorfu javljaju karaševska prezimena Birta, Marjan, Todor, Zdrinja (Milleker 1934, 4)¹¹. Stjepan Krpan¹² navodi još i prezimena Gluvak, Pidrak i Kalitović¹³ (1990, 84; usp. Milleker 1934, 16)¹⁴. Kuće za naseljenike građene su u razdoblju 1800.-1803. Zabatom je kuća bila okrenuta ka ulici, imala je jednu sobu, kuhinju i ostavu. Temelji su bili od kamena, zidovi od nabijene zemlje, a krov pokriven trskom. Svaka obiteljska zadruga dobivala je 35, 17 ili 12 rala zemlje (1 ral = 1600 čhv = 5760 m²). Ako jedna proširena zadružna obitelj, uključujući raspoložive graničare, i dalje nije imala potrebnu radnu snagu, bila bi spojena s drugom obitelji ili joj je bilo pridodano osoblje. Selo je u početku imalo četiri ulice. Na raskrižjima su bili iskopani zajednički zdenci, a u središtu naselja podignuto je vojno vježbalište. U razdoblju između 1804. i 1810. godine u središtu naselja podignuti su katolička crkva, župni dvor, škola, vojarna, časničko konačište

⁸ Iz Karlsdorfa se preselio jedan odvojak obitelji Filipon u Uljmu (Ердељановић 1986). Iz te obitelji potekli su Martin Filipon, odvjetnik i Nikola Filipon, inženjer.

⁹ Jedan član obitelji Ocel se preselio iz Karlsdorfa u Uljmu, za njega je Erdeljanović zabilježio da se ponijemčio i „da su mu stari došli ‘iz Makedonije’“ (Ердељановић 1986, 215).

¹⁰ Jedna obitelj Đurkica se 1885. preselila iz Karlsdorfa u Uljmu (Ердељановић 1986).

¹¹ Vidi plan naselja Karlsdorf s prezimenima obitelji <http://karlsdorf.org/KarlsdorfMap.html> (pristup ostvaren 10. II. 2011.)

¹² Prema usmenom priopćenju Nikole Ćulumovića iz Zagreba, Stjepanu Krpanu su 1. VII. 1983. u Zagrebu najčešća prezimena Karaševaca, u razdoblju prije Drugoga svjetskog rata u Karlsdorfu, bila: „Udovica, Ivanica, Gluvak, Pidrak, Kalitović, Vlašić i dr.“ (Krpan 1990, 84).

¹³ Lorenz Kalitowitsch/Kalitovics rođen je oko 1779. u Čiklovi (danas Ciclova Romána) u Karaš Severinskoj županiji, naselju koje se nalazi na pola puta između Karaševa i Bele Crkve. Oženio se Mariannom Schmidt 8. VIII. 1809. s kojom je dobio sina Johanna Kalitowicsa u Karlsdorfu. Čini se vjerojatnim da je Lorenz Kalitowitsch/Kalitovics rodonačelnik karlsdorfskih Kalitovića, no držimo upitnim da je bio karaševskog podrijetla. Usporedi <http://kira.easymaster.com/kalitovitch-kalitovics/lorenz-kalitovics-kalitowitsch/10021-etat-civil-et-vie.html>

¹⁴ Prezimena su različito bilježena u njemačkih autora: Strinja, Wattaull, Wlaschitz, Iwanitza, Udowitza, Jakschitz, Oczel, Philippon, Djurkiza itd.

i gostionica. Groblje je posvećeno 28. X. 1803., a naselje je dobilo svećenika krajem studenog 1804. (Милекер 1929, 119).

Približno u isto vrijeme kad se Karaševci naseljavaju u Karlsdorf, nešto manji broj ih se naselio u Uljmu, Izbište i Nikolince, Alibunar u okolici Vršca, zatim u Vršac, Perlez¹⁵ kod Bečkereka (Zrenjanina) (Czirbusz 1883, 170, 182) te u Starčevo kod Pančeva (Ердељановић 1986). Karaševci u Starčevu su pripadali starijim obiteljima u naselju „Negovan (4), stara familija, Krašovani su, poreklom iz Karaša... Rza (1), (*Herza* nap. M. B.) došli odavno iz Karaševa... Stena (2), (*Stana* nap. M. B.), došli davno iz Krašova“ (Ердељановић 1986, 206-207). Za razliku od ostalih naselja u južnom Banatu, gdje su zavedeni samo kao Karaševci, u Starčevu je Erdeljanović Karaševce svrstao u rubriku „Hrvati – rodovi poznatog porekla“. Iako je kod Karaševaca krsna slava česta, kao što je slučaj i kod Hrvata u dijelovima Dalmacije, Hercegovine, doline Neretve i Dubrovačkog Primorja¹⁶, kod Karaševaca u Starčevu ona nije zabilježena: „Osim Baraševića¹⁷, koji i sada slave Sv. Nikolu, niko od Hrvata nije slavio, koliko znaju sedamdesetogodišnji starci“ (Ердељановић 1986, 206-207).

Također, i Karaševci u Karlsdorfu 1920-ih, nisu slavili slavu (Ердељановић 1986, 212). Za uljmanske Karaševce zabilježio je da postoji predaja o doseljavanju „iz Makedonije“, u doba Marije Terezije, kada su, „kao pravoslavni, pokatoličeni“. Prema Erdeljanoviću, tada su naseljeni sljedeći karaševski rodovi: Birta, Vataulj, „Grčki Zdrinja-ini“ (*Zdrinja*, nap. M. B.), Ivanica, Kurjak, Lackić, Pidak, Filjka (*Filka*, nap. M. B), a u kasnijim desetljećima i drugi karaševski rodovi. Predaju o doseljenu Karaševaca iz Makedonije izravno u Uljmu je Erdeljanović vjerojatno krivo zabilježio. Prve karaševske obitelji u Uljmu su naseljene vjerojatno na samom početku XIX. stoljeća kad su naseljeni i u Karlsdorfu. Prema podacima iz 1827., u Uljmi je bio 31 katolik od ukupno 2.773 stanovnika, uglavnom Srba. Novim doseljavanjima Karaševaca raste broj katolika. Iz Nermića u Karlsdorf 1836. doseljavaju

¹⁵ Ovaj podatak koji donosi Czirbusz treba uzeti s rezervom. Prema drugim izvorima Hrvati u Perlezu su drugačijeg regionalnog podrijetla (Dalmacija, Hrvatsko primorje, Lika), a njihova prezimena su: Alahović, Babuškov, Blažeković, Blana, Bančov, Balović, Bobojčev, Brajković, Brajlov, Bukovac, Burhorac? (vjerojatno Butorac), Butina, Dugalić, Duganić, Damjanov, Damjanović, Gašpar, Grčić, Gregorić, Guran, Đurković, Fabljanić, Franko, Hanclović, Ivančić, Ivanić, Janković, Jankulov, Jurković, Katarov, Keglović, Kegljević, Kelava, Kerčov, Kućan, Kustić, Lukinić, Luković, Mačko, Mađarov, Mađžar, Mudranc, Mudrin, Mudriš, Nemešić, Palajac, Penov, Perkovac, Petranović, Petrašek, Purić, Rajković, Regasek, Robal, Romanov, Samardžić, Sladek, Stančić, Šahofer, Šuvak, Ternovac, Ternović, Turjanac, Turek, Vilček, Vlahović, Vukov, Vuković, Žirović, Žunec i dr. (Brabec 1972, 258; Mitrović 1977, 345-347; Krpan 1990, 84). Ljetopisi Srpske pravoslavne crkve ove Hrvate imenovali su Šokcima. Pojava nivelacije u materijalnoj i duhovnoj kulturi sa Srbima javlja se u drugoj polovici XIX. stoljeća, a prvi miješani brak sklopljen je krajem 1894. (Mitrović 1977, 346). Podatak o nivelaciji sa Srbima donosi i Czirbusz (1883, 182). Moguće je da su neke porodice bile karaševskog podrijetla (Jankulov, Mudranc?) i da je Czirbusz projicirao njihovo podrijetlo na sve Hrvate u Perlezu.

¹⁶ *Krsna slava* (krsno ime) smatra se predslavenskim izvornim obredom na Balkanu, izvođenim radi poticanja plodnosti usjeva i priploda. Kod Hrvata je znatnije bila zastupljena u predtursko doba. Primjerice, Ivan Krstitelj bio je *krsna slava* knezova Šubića-Bribirskih (Lorković 1996, 87).

¹⁷ Obitelj Barašević nije karaševskog podrijetla.

Slika 2. Luka Negovan i Ana Negovan (rođ. Poljak) s kćerkom Anom (udana Pavlović) iz Starčeva

Slika 3. Blaž Herza iz Starčeva (fotoarhiv Dalibora Mergela)

obitelji Filipon, Vlašić, Đurkica (izumrli), Herza (Ердељановић 1986, 212). Na drugom mjestu Erdeljanović od Karaševaca u Uljmi bilježi i obitelji Bešina, Pauca, Gera, Šala, Ilika i Lukačel (1986, 215). Vlastelin Golub Lazarević 1838. naselio je u Veliko Središte trideset katoličkih obitelji (Милекер 1929). Kao njihovo narodnostno podrijetlo uglavnom se navodilo češko i bugarsko, no prema istraživanju Jovana Erdeljanovića (1986, 215) o podrijetlu karaševskih obitelji u Uljmi, za više njih je navedeno da su se doselile iz Velikog Središta (Gera, Zdrinja, Pauca, Udovica) zbog čega smatramo da su u naseljavanju Velikog Središta 1838. bile uključene (i) karaševske obitelji. Također, „Karaševce Bugare“ u Velikom Središtu navodi Géza Czirbusz (1883).¹⁸ Tamošnji katolici od 1844. imaju svoju crkvu Sv. Trojice kao i vjeroispovjednu školu. Karaševci su disperzno naseljavali i ostala naselja jugozapadnog Banata, od onih geografski bližih karaševskim npr. Alibunara, Vršca¹⁹, Bele Crk-

¹⁸ U nedalekom Velikom Surduku (Surducu Mare, Großsurduk, Nagyszurduk) službeni ugarski popis stanovništva iz 1900., prema materinskom jeziku, bilježio je 72 Karaševca i 19 Hrvata, u Tirolu (Königsgnad, Kiralykegye) 348 Karaševaca, u Gertenišu (Ghertenis, Gertenisch, Gertenyes) 31 Hrvata (1910. pak 30 Karaševaca) te u Brezonu (Bresondorf, Perlö) 1910. godine 88 Karaševaca i 20 Hrvata (Lakatoš 1914, 56-57). Možemo pretpostaviti da su postojale udadbeno ženidbene i druge veze između Karaševaca u Velikom Središtu i susjednim selima (Veliki Surduk, Klapodia, Tirol, Brezon, Gertenis) kao i s matičnim naseljima u okolici Karaševa, u kojima su živjeli Karaševci.

¹⁹ Ivan Ivanić, nabrajajući krajem XIX. stoljeća naselja gdje obitavaju ili su obitali Bunjevci i Šokci, pozivajući se na fra Grgura Čevapovića (Csepapovich), navodi i Vršac, no izglednijim se čini da su u pitanju bili Karaševci (Иванић 1899, 9).

Slika 4. Karaševci u svakodnevnim narodnim nošnjama na tržnici u Pančevu na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće. U pozadini se vidi zgrada nekadašnjeg magistrata, današnja zgrada muzeja. (Foto: Chusseau Flaviens)

ve, okolnih sela Potpornja, Gudurice²⁰, Banatskog Novog Sela²¹, Krušnice²², pa sve do Pančeva i Starčeva (Ердељановић 1986). Primjerice, stanovnici karaševskog sela Vodnik kretali su se na jugozapad do Vršca i dalje do Bele Crkve i Pančeva gdje su po okolnim selima prodavali svoje proizvode (Krpan 1988, 25). Voćarstvo je bila važna gospodarska djelatnost Karaševaca te su svoje svježe proizvode prodavali na tržnicama većih banatskih gradova (Böhm 1861, 247). Pored pančevačke kavane Hungarija bila je tržnica, a ispred Magistrata (današnja zgrada Muzeja) svoje mjesto su imali Karaševci s velikim prekrivenim kolima županije Karaš-Severin (Ердеи, 1993, 296). U Starčevu kod Pančeva i danas među hrvatskom zajednicom žive potomci karaševskih obitelji Negovan, Stana i Herza (Mergel, 2011).

²⁰ Naselje je bilo poznato i pod imenom Kutrica, tamošnji Karaševci su germanizirani (Ердељановић 1986, 212).

²¹ Na karaševsko podrijetlo nekih doseljenika u Banatskom Novom Selu upućuje prezime Krašovan koje se u naselju javlja na prijelazu iz XVIII. u XIX. stoljeće. Prema mišljenju Srete Pecinjačkog, dio naseljenika bio je romaniziran znatnim dijelom i prije doseljavanja u Banatsko Novo Selo: „Krašovani... su najverovatnije zaboravili svoj jezik još pre no što su se našli u ovom delu Banata.“ (Пецињачки 1966, 121, 127). U naselju se javljaju prezimena koja se susreću i kod Karaševaca, ostalih Hrvata, Srba i Rumunja pa se ne može samo na osnovi njih zaključivati o njihovom podrijetlu. Prema stanju iz 2002., Banatsko Novo Selo davalo je jednog elektora za Hrvatsko nacionalno vijeće u Republici Srbiji (2002. Saveznoj Republici Jugoslaviji). Vidi http://www.hnv.org.rs/elektori_2002.php (pristup 19. VII. 2011.).

²² Usporedi Филиповић 1958, 39-40.

Na regionalne migracije utjecale su i udadbeno ženidbene veze između susjednih vršačkih sela u kojima su živjeli Karaševci. Dugo su zadržane i ženidbe sa ženama iz matičnih karaševskih sela, napose u graničarsko doba. Vršena su i etapna preseljavanja, iz karaševskih sela u Karlsdorf, Potporanj, Veliko Središte, a potom u Uljmu i Izbište (Ердељановић 1986; Крпан 1988). Zbog ekonomskih, obrazovnih i drugih motiva, karaševske obitelji i pojedinci sele se i na druga područja današnje Vojvodine (Vršac, Bela Crkva, Pančevo, Subotica, Sombor, Novi Sad), tijekom prijelaza iz XIX. na XX. stoljeće, a napose u razdoblju Kraljevine SHS/Jugoslavije.²³

Slika 5. i 6. Nadgrobni spomenici obitelji Ivanica (Ivanitza) i Zdrinja (Strinja) iz Banatskog Karlovca (Karlsdorfa)

Prema Živojnoviću, početkom XX. stoljeća Karaševaca je bilo i u Radna Lipi i u selu Otvasy, Klapodiji, Tirolu, „a ima ih i u srpskoj Uljmi do 40 domova“ (1907, 48). U Uljmi je Erdeljanović 1928. godine zabilježio sljedeće karaševske obitelji i od kud su doseljene: „Krašovani. – Ima ih 20 domova, svi su katolici. – Bešina (4, Sv. Martin, na dan 11. XI., a to odgovara srpskom Sv. Mrati), pradedu se doselio iz ‘Karašove Velike’. – Birta (3, od kojih dva slave Sv. Nikolu po novom, a jedan po pravoslavnom), ima ženu Srpkinju; deda došao iz Klokotića – Bokšan – Gašparovi

²³ Petar Dobra iz Karaševa bio je vjeroispovjedni učitelj u Hrvatskoj Neuzini, Fridi Ifka iz Karaševa bio je vjeroispovjedni učitelj u Kanaku, Nikola Vaka iz Karaševa bio je komunalni učitelj u Vračev Gaju (Живојновић 1909, 55). Nikola Filipon, rođenjem iz Uljme, inženjer, autor više stručnih knjiga, 1920-ih živi i djeluje u Somboru (Ердељановић 1986), kasnije u Novom Sadu i Beogradu. U Beogradu je jedno vrijeme bio činovnik u Ministarstvu prometa.

(3, Miholjdan), iz jednog sela u Karašovu. – Vataulj (1, Miholjdan), iz Karlsdorfa – Gera (1, Sv. Nikola), takođe iz Karašova; najpre došao u Veliko Središte. – Đurkica (1, Sv. Martin), došao 1885. godine iz Karlsdorfa (danas Banatski Karlovac). – Zdri-njini (1, Sv. Nikola), takođe iz Karašova, najpre došao u Veliko Središte. – Ilika (1, Miholjdan), iz jednog krašovanskog sela – Lukačel (2, Sv. Martin), biće da je iz Karašova. – Ocel (1), ponemčen, došao iz Karlsdorfa, zna se da su mu stari došli ‘iz Makedonije’. – Pauca (1, Miholjdan) iz Karašova, najpre je bio u Velikom Središtu. – Udovica (2, Sv. Martin), iz Klokotića su starinom, deda došao iz Velikog Središta. – Filipon (2, Miholjdan), dedovi došli iz Karlsdorfa; jedan Filipon je advokat u Vršču, drugi je inženjer u Somboru. – Filjka (3, Sv. Nikola, po novom), deda im došao iz Velikog Karašova – Šala (1, Sv. Nikola), dedovi došli iz Karlsdorfa“ (Ердељановић 1986, 215). Brojčano približno podjednako Uljmi (prema ugarskom službenom popisu stanovništva 1910. godine 74 Karaševca), početkom XX. stoljeća bilo je Karaševaca i u Izbištu (1910. godine 114 Karaševca). Spominju se rodovi Bosiljka, Vlašić „i drugi“ (Ердељановић 1986, 212).

Govor

Unatoč malobrojnosti i stalnoj okruženosti drugim narodima i drugim jezičnim sustavima, karaševski su Hrvati u sedam karaševskih sela očuvali identitet kroz više stoljeća. Svakako su za to zaslužna dva čimbenika – religijski i lingvistički. Katolička je vjera u znatnoj mjeri onemogućila njihovu asimilaciju u okolini koja je pretežno pravoslavna. Njihovi govori s fonemskim jatом pripadaju torlačkomu narječju.²⁴ U karaševskim govorima prisutni su utjecaji drugih, primarno štokavskih dijalekata, s izrazitom ikavštinom, koja upućuje na jezične veze s Bosnom i podunavskim Bunjevcima i Šokcima. Postoje i primjeri ijekavštine, ali oni su rjeđi (Живојновић 1907, 62). Svoj govor nazivali su karaševskim, a tako ga je bilježila i službena ugarska statistika. Istraživači koji su boravili među Karaševcima uočili su vremenom pojedine razlike na fonološkom i leksičkom planu između govora Karaševa i ostalih naselja u kojima žive koje upućuju i na različito podrijetlo njihovih stanovnika (Berecz 2011, 10).

Budući da su Karaševci zapadni Banat naseljavali iz više naselja, sa sobom su donosili i neke specifičnosti govora iz svojih ishodišnih naselja. Živeći u Karlsdorfu, Uljmi i Izbištu više desetljeća, možemo pretpostaviti kako su do druge polovice XIX. stoljeća ujedinili svoj govor, a ubrzo potom počinje i njegova degradacija i gubljenje. O Karaševcima i njihovom govoru u zapadnom dijelu Banata na prijelazu

²⁴ „Torlačkim se narječjem govori na krajnjem jugoistoku srednjojuznoslavenskoga dijasistema, između kosovsko-resavskoga dijalekta štokavskoga narječja te bugarskoga i makedonskoga jezika. Tom narječju pripadaju i govori oko Karaševa u Rumunjskoj te govor Švinice u Đerdapu. Uglavnom, torlačkim govorima komuniciraju Srbi. Hrvati govore torlački u Karaševu i okolici te u Janjevu, Letnici, Vrnakovulu i još ponegdje (Šašare, Vrnež) na Kosovu“ (Lisac 2001).

iz XIX. u XX. stoljeće nešto podataka donosi Jovan Živojnović (1903)²⁵, a o stanju njihova govora u prvim desetljećima XX. stoljeća Jovan Erdeljanović (1986) i Felix Milleker (1934)²⁶. Iz osobnih kontakata Živojnović je utvrdio kako nemaju svoje narodne tradicije, „Krašovski nit što znaju pripovedati niti pevati znaju (pesme su im svetovne srpske, a religiozne bunjevačke i hrvatske), nego što iz njihova 'turvina' (razgovora) čovek uhvati, to mu je sva građa govora njihova“. Za karaševski govor smatrao je da pripada srpskom jeziku (Живојновић 1903, 85). Nadalje, tvrdi kako niti u svom dijalektu nisu čvrsti i brzo gube svoje specifičnosti: „Ako se steknu sa Srbima ili Hrvatima, ovi obično ismevaju njihov govor te se Krašovani brzo pokolebaju i počnu se prilagođavati Srbima. Tako se i moji namernici često spleтали, kad sam ih zapitkivao, kako se što krašovanski kaže, jer – veljahu – oni su to 'odzabili' (zaboravili), a srpski naučili i ako su tek po godinu dana bili od kuće“ (Живојновић 1903, 85-86). Razgovarajući s Karaševcem iz Karlsdorfa, Živojnović je zaključio kako se njegov sugovornik „već ponemčio“: „Na moje pitanje, da li ima u Karlsdorfu mnogo

Slika 7. Primjer karaševskog govora u pismu – hrvatska latinična grafija

²⁵ „Ja naše Karaševce poznajem nešto i iz ličnog saobraćaja. Služeći kao vojnik u 7. vršačkoj domobranskoj regimenti imao sam prilike da mnoge od njih u vojsci upoznam. Od prvog sastanka bilo mi je jasno da govore srpskim jezikom“ (Живојновић, 1903: 85).

²⁶ Navedeni autori nisu uočavali specifičnosti i razlike u govoru Karaševaca u zapadnom Banatu podrijetlom iz različitih karaševskih sela već donose općenite podatke o stanju njihova govora u vrijeme nastajanja njihovih radova.

Krašovana, reče mi on, da ih je bilo gotovo pola sela, ali – reče nemački: „jetz haben sie sich schon ceredelt“, t.j. ponemčili se“ (1903, 86).²⁷

Analogno situaciji koju je Živojnović opisao u vojsci gdje su Karaševci svoj govor prilagođavali najčešće srpskom, odnosno u nekim slučajevima hrvatskom, Karaševci su u Uljmi i Izbištu, većinski naseljenim Srbima, svoj govor postupno zamjenjivali srpskim. Tomu je posljedica bila da su ih u tim naseljima nerijetko pribrajali Srbima, primjerice u Izbištu (Czirbusz 1884, 351). Jovan Erdeljanović donosi podatak iz 1928. godine kada je boravio u Izbištu (4. – 6. rujna) i Uljmi (4. – 6. rujna): „Stariji još znaju 'karašovanski', a mlađi slabo“ (1986, 212). U Starčevu su tamošnje malobrojne karaševske obitelji bile izložene hrvatskim govorima iz Like, uglavnom novoštokavskim ikavskim te srpskim ekavskim govorima. Njihova malobrojnost rezultirat će brzim gubitkom njihova govora.

Nermeth, 17. jan. 1910.

*Gjurasza Katicza (Đurasa Katica)
Tanitónő-képző intézet
Szabadka
(Bacs bodr. varmegye)*

Draga čero

Mi smo se izvan Jeroša svi prikrenuli u Karaševo, samo je Jeroš ostal s kravami i čelami u Nermethu s novim učiteljam od 53 godine. Piši nim, jel ti prošal čir i kakve ti note trebaju? Od sad napred puštaj sva pisma u Karaševo. Mi smo svi zdravi. Sad baš namištjamo pokućstva. Piši koliko koštaju note i imaš li za to u tebe novci.

Najranije je napušten karaševski govor u naseljima s malim brojem karaševskih obitelji poput Gudurice i Nikolinaca. U Karlsdorfu su Karaševci, prema dostupnim podacima, iako s najbrojnijom kolonijom u selima zapadnog Banata, brže napuštali svoj govor nego li u susjednoj Uljmi i Izbištu. Zbog većinskoga srpskog stanovništva u Uljmi i Izbištu njihov govor, iako izmijenjen, mogao se duže očuvati kao sredstvo komunikacije. Pojedine obitelji su se preseljavale početkom XX. stoljeća iz Karlsdorfa u Uljmu već germanizirane (Ердељановић 1986, 215). Karaševskim govorom u Karlsdorfu u 1930-im služile su se samo dvije obitelji, Filka i Kurjak (Milleker 1934, 34). Nakon 1945. iz Karlsdorfa su deportirane njemačke i germanizirane karaševske obitelji u radne logore, a u naselju su ostale samo nacionalno miješane obitelji (Taminđić 2002). Istodobno je započela kolonizacija iz područja Užica i Čačka te je u kratkom razdoblju doseljeno 615 obitelji s 3.775 članova. Biološkim nestajanjem Karaševaca rođenih nakon 1870-ih u Uljmi, Izbištu i Karlsdorfu, nestao je i karaševski govor u zapadnom dijelu Banata, najkasnije sredinom XX. stoljeća.

²⁷ U Nikolincima su Karaševci prihvatili rumunjski jezik, u Gudurici njemački.

Nošnja

Tradicionalno odijevanje Karaševaca nije bilo u fokusu znanstvenih istraživanja poput, primjerice, njihovih govora. Opisi odjeće su uglavnom parcijalni, ponegdje se donose ilustracije (crteži i fotografije) koje mogu tek poslužiti za rekonstrukciju izgleda karaševske nošnje od sredine XIX. do početka XX. stoljeća. Jedan od najranijih opisa nošnje, prvi poznati nam crtež nošnje, kao i opise nekih običaja daje Böhm (1861). Naglašava njihovu unutar obiteljsku solidarnost, patrijarhalnost uz odvajanje spolova. Muška odjeća je opisana kao najbližija vlaškoj (rumunjskoj). Ženska nošnja prema opisu ima neke sličnosti s vlaškom nošnjom, ali su ukrašavane drugačijim vezovima. Odjeća se tradicionalno sastojala od bijele košulje i vunene pregače koja je sezala do koljena. Preko pregače se vezivao smeđe-crveni pojas. Udane žene nosile su karakteristična bijela ogjavlja (vidi sliku 4.) dok su djevojke do udaje nosile kose u pletenicama uvijene u spirale i učvršćene na obje strane glave ili su je vezivale platnenim rupcem (Böhm 1861, 246-247; Czirbusz 1883, 183).²⁸

I u drugim opisima je naglašen vlaški utjecaj: „Muški se nose kao Vlasi, a ženske kao Bosanke“ (Иванић 1899, 9). Muška tradicionalna odjeća izrađivana je od

Slika 8. Srpska (lijevo), njemačka (u sredini) i karaševska obitelj (desno) u narodnim nošnjama sredinom XIX. stoljeća (Böhm, 1861)

²⁸ Usporedi suvremeni opis u Petrović 1994, 29-30. Antropološke karakteristike, prehrambene navike, svadbene i druge običaje vidi detaljnije u Czirbusz 1883, 183-198.

Slika 9. Muška i ženska svakodnevna karaševska narodna nošnja. Pančevo, prijelaz iz XIX. u XX. st. (Foto: Chusseau Flavians)

usmjerenosti muškaraca na vanjski svijet i utjecajima koji su nastajali u kontaktima s drugim narodima (trgovina, vojska). Najveći dio muške tradicionalne nošnje je u potpunosti napušten do 1880-ih, što posebno važi za Karlsdorf i Guduricu gdje su Karaševci živjeli u manjini prema Nijemcima. Nešto duže se održala u Uljmi i Izbištu gdje su i Srbi kasnije usvajali građanska odijela. Poneki elementi karaševske nošnje zadržali su se sve do pred Drugi svjetski rat. U Izbištu ima spomena da su nošeni bijeli obojci, „njih su verovatno doneli Krašovani koji su tu bili doseljeni, a koji su nosili bele obojke (saopštenje I. Lungina)“ (Милутиновић 1953, 113).

Ženska nošnja se zbog patrijarhalno ustrojene obitelji nešto duže zadržala. Karaševsku žensku nošnju 1920-ih u Uljmi i Karlsdorfu su nosile po jedna starija žena (Ердељановић 1986, 212). U godinama pred Drugi svjetski rat u Karlsdorfu je samo

bijelog platna. Hlače i košulje su bile jednostavnog kroja od lanenog ili pamučnog tkanja. Preko košulje se nosio kratki prsluk od vune ukrašen raznobojnim aplikacijama. Na glavi su nosili šešir od stupane vune te različite krznene i kožne kape (Petrović 1994, 32). Na nogama su se nosili obojci²⁹, vunene čarape, a preko njih obuća, najčešće opanci (vidi slike 4, 8 i 9) ili čizme. Obojci su se obavijali preko hlača („gaća“) i dosežali su najviše do koljena.

Doseljavajući se u zapadni Banat, Karaševci su sa sobom donijeli i svoju narodnu nošnju, govor i običaje. Na zadržavanje tradicionalne odjeće u svakodnevnoj uporabi utjecala je i brojnost Karaševaca u pojedinim mjestima zapadnog Banata koja su naselili te utjecaji drugih naroda s kojima su živjeli. Muška nošnja se prije počela zamjenjivati građanskom zasigurno i zbog veće

²⁹ Tkanina u obliku trokuta ili četverokuta koja se obmotavala oko stopala, a preko njih obuća (u XIX. stoljeću najčešće opanci). Budući da su kod svakog skidanja i stavljanja drugi dijelovi dolazili uz petu, dijelovi koji su bili najviše izloženi trošenju, bili su od dugotrajnijeg materijala.

još jedna vrlo stara Karaševka nosila narodnu nošnju (Milleker 1934, 34). Nakon Drugoga svjetskog rata, u vojvođanskom dijelu Banata, karaševska nošnja je u potpunosti napuštena.

Gospodarstvo

Na gospodarski život Karaševaca u naseljima vršačke okolice snažno je utjecao život u vojnoj granici. Sredina u koju su naseljeni znatno se razlikovala od matičnog brdskog područja Karaševa gdje su primarne gospodarske djelatnosti bile stočarstvo i vočarstvo. Svježe proizvode prodavali su na tržnicama većih banatskih gradova (Böhm 1861; Живојновић 1907; Krpan 1988; Berecz 2011).

U novoj sredini stočarstvo će izgubiti nekadašnje značenje, a važne gospodarske djelatnosti postaju ratarstvo i vinogradarstvo. Velike obiteljske kućne zadrugе su u doba ustrojstva Vojne krajine činile temelj društvenog uređenja i jeftin izvor za regrutiranje vojnika. Vojnoj obvezi podlijevali su svi zdravi muškarci u dobi od 16 do 60 godina. Vojnoj komandi je bio odgovoran predstavnik obiteljske kućne zadrugе i njemu su se morali pokoravati svi njezini članovi. Ovakav način bio je zastupljen širom Vojne krajine i važan za strogo vojno upravljanje. Očuvanje zadružnog oblika života, zbog interesa u obrani granice, austrijske vlasti su nastojale osigurati strogim propisima. Kuća i zemlja nisu se mogli dijeliti. Očuvanjem kućnih zadruga osiguravalo se dovoljno gospodarske snage za obradu zemlje i za uzdržavanje i opremanje članova zadrugе za vojnu službu. Do 1845. Karlsdorf je pripadao Njemačko-banatskoj graničarskoj regimenti koji je te godine dodijeljen Srpsko-banatskoj graničarskoj regimenti i postaje sjedište kompanije. Naselja u koja su naseljeni Karaševci bila su uključena u Banatsku vojnu granicu do njezina ukinuća 1873. U drugoj polovici XIX. stoljeća započinje ubrzani razvoj Karlsdorfa. Jakov Kalitović (Jakob Kalitovics) 1869. osniva ciglanu. Ubrzo je otvorena ljekarna, poštansko-telegrafski ured što je znatno doprinijelo razvoju mjesta. Tvorница salame „Herz i sin“ osnovana je 1873., općina dobiva dozvolu za održavanje tri vašara godišnje, a uskoro i za četvrti. Karlsdorfska tržnica je vremenom toliko ojačala da je počela činiti ozbiljnu konkurenciju onima u Vršcu i Beloj Crkvi (Милекер 1929, 121). Zbog toga su u Karlsdorf dolazili kupci i trgovci iz udaljenih mjesta, npr. Kikinde, Temišvara, pa i iz sela s karaševskog područja.

Novčani zavod „Karlsdorfer Sparkassa“ osnovan je 1874., a 1882. „Karsdorfer Spar und Kreditverein“ u kojem je Karaševac Nikola Đurkica (Nikolaus Djurkiza) bio računovođa (Milleker 1934, 23). Željeznička stanica otvorena je 1894. na pruzi Vršac-Kovin.³⁰

Posebno su bili zastupljeni vinogradi u pijesku, koji su se pružali sjeverno od Banatske Palanke, a završavali su kod Karlsdorfa. Dolina od Grebenca do Karlsdorfa bila je prekrivena vinogradima, gdje su izražene temperaturne oscilacije s toplim danima i hladnim noćima, što je pogodovalo dobrom urodu grožđa. Pod vinogradima bilo

³⁰ Od osnovanih karlsdorfskih društava treba spomenuti: Poljoprivredno društvo (1868.), Kasinu (1879.), Pogrebno društvo (1891.), Dobrovoljno vatrogasno društvo (1884.), Zemljoradničko društvo (1901.).

je 1920-ih 1.103 jutara u Karlsdorfu i 720 u Sušari kod Izbišta. Pod vinogradima su bile znatne površine i u Uljmi. Vinogradarstvom su se u Karlsdorfu, prema izvješćima Ministarstva trgovine i industrije (1919-1931), bavili „Nemci i ponemčeni katolici Krašovani“ (Храбак 2001, 263, 264). Osim za vinovu lozu, na području Karlsdorfa i Uljme bili su pogodni tereni za uzgoj kukuruza (Храбак 2001, 254). Karaševci u Karlsdorfu, tj. njihovi potomci i mali broj onih koji se nisu osjećali Nijemcima, ekonomski su dobro stajali 1920-ih. Erdeljanović navodi za karlsdorfske Karaševce da su bili vrijedni i ekonomski mnogo bolje stajali od Nijemaca (1986, 212).

Karaševci u popisima stanovništva

Formiranje popisnih kategorija u najranijim popisima stanovništva temeljilo se na vanjskom razlikovanju pojedinih etničkih markera (najčešće jezik, vjera te zemljopisno podrijetlo pojedinih etničkih skupina) koji su omogućavali promatraču/popisivaču selekcionirati i svrstavati stanovništvo u klase i kategorije. Vanjsko razlikovanje pritom nije nužno moralo biti istovjetno sa samoidentifikacijom stanovništva koje je popisivano. U međudodnosu vanjskog razlikovanja i samoidentifikacije gdje postojimo „mi“ i „oni“ razvijao se identitet etničkih skupina, koji nije bio statičan i nepromjenjiv već izložen raznim društvenim utjecajima. Svrstavanjem stanovništva u pojedine popisne kategorije snažila se izgradnja identiteta pod takvim kategorijama, (primjerice u Ugarskoj Karaševci, Bunjevci, Šokci, Iliri, Dalmatinci) ali su se učvršćivale i granice prema drugim etničkim skupinama. U procesu imenovanja važnu ulogu igraju i stereotipi o onome „drugome/drugačijem“ gdje nastaje veći broj imena za stanovništvo koje se popisuje. Vrlo složena etnička slika Banata, kao i drugih dijelova Monarhije, često je otežavala vanjskim promatračima/popisivačima odrediti etničku bliskost, odnosno udaljenost između pojedinih skupina stanovništva, napose južnoslavenskoga. Tako su u pojedinim popisima određene etničke grupe vrlo fluidne gdje njezine pripadnike dijele na više manjih te ih mehanizmom imenovanja i državnog aparata udaljavaju od njihove etničke jezgre.

Elek Fényes (1851), ugarski statističar, računa da je u Karaševskoj županiji bilo 10.040 Hrvata. Czoernig (1857), koristeći se formulom „govorni jezik“, zbog štokavštine pod Srbe ubraja Bunjevce i Šokce (slavonske, srijemske, bačke izuzev banatskih u Starčevu i Pančevu koje smatra Hrvatima), a Karaševce kao torlake u Bugare (1857, 145-146). Njihov broj 1880. procijenjen je na 8.500 (Czirbusz 1883). Broj im je, prema Miletiću, 1890-ih smanjen prema službenoj ugarskoj statistici na 7.692, ali taj podatak se odnosi na sedam matičnih karaševskih naselja (Miletić 1903, 161). Ivanić smatra kako ih je krajem XIX. stoljeća bilo do 20.000 (vjerojatno pribrajujući im Bugare katolike) (1894, 26). Uključivši i druga banatska naselja, Živojnović donosi realniju procjenu od približno 10.000 Karaševaca početkom 1900-ih (Живојновић 1907, 48). Pál Balogh je, iz nedovoljne informiranosti, polovinu Karaševaca uračunao u Hrvate, a polovinu u Čehe (Balogh 1902, 809; Живојновић 1903, 84).

Broj Karaševaca u razdobljima dok se nisu provodili suvremeni popisi stanovništva možemo tek procjenjivati. Katolika u Karlsdorfu je 1827. bilo 1.615, 1837. ih je 1.701 i 1847. godine 2.014 (Milleker 1934, 13). Njihov broj u ukupnoj populaciji zasigurno nije prelazio 20 %. U Karlsdorfu su 1880. bila 263 Karaševca (Nijemaca 2.319, Rumunja 31, Srba 30, Mađara 15, i ostalih 10) i činili su oko 10 % stanovništva naselja (Milleker 1934, 34). Na smanjenje broja Karaševaca u Karlsdorfu, uz asimilaciju i iseljavanja u druga mjesta, utjecala je emigracija u SAD krajem XIX. i početkom XX. stoljeća.³¹ U Uljmi ih je 1910. godine bilo 73, u Izbištu 114. Živojnović je na početku XX. stoljeća naveo da u Uljmi ima do 40 karaševskih domova, što bi približno bilo oko 200 osoba (1907, 48), a Erdeljanović 1928. da je u naselju 20 karaševskih domova (1986, 212). Milleker u *Letopisima opština Podunavske oblasti* bilježi kako je u Uljmi popisano 3.669 stanovnika, od kojih Srba 3.369, ostalih Slavena 1, Rumunja 114, Nijemaca 169 i Mađara 16 (Милекер 1929, 135) iz čega proizlazi da su Karaševci uvršteni u Srbe, iako je Erdeljanović nekoliko godina prije nabrojao dvadeset njihovih kućanstava. Popisom 1921. godine u Karlsdorfu je evidentirano 21, kako Milleker navodi, „ostalih Slovena“. Deset godina kasnije Milleker navodi kako u Karlsdorfu živi 15 Hrvata (1934, 34). Vršac je 1900. imao 25, a 1910. 38 Hrvata (Lakatoš 1914, 61). Iz dostupnih izvora možemo zaključiti kako se broj Karaševaca u zapadnom Banatu tijekom XIX. stoljeća kretao između 500 i 1.000 osoba. Njihova jezgra bila je grupirana u Karlsdorfu, Uljmi i Izbištu (krajem XIX. st. do 500 osoba) dok su ostali živjeli u Vršcu, Beloj Crkvi s okolicom i razasuti u manjem broju po drugim banatskim mjestima.

Prema popisu 1948. godine, u Karlsdorfu, kojemu je ime promijenjeno u Rankovićevo, bilo je 36 Hrvata, u Izbištu je bilo popisano 9, Uljmi 9, Nikolincima 6, dok je u gradu Vršcu bilo popisano 446 osoba, a u Beloj Crkvi 385 osoba pod popisnom kategorijom Hrvati. Budući da je u poslijeratnim godinama trajala savezna kolonizacija Vojvodine, ne možemo utvrditi odnose li se iskazani brojevi Hrvata i na doseljenike iz tog razdoblja ili na potomke Karaševaca, odnosno koliki je bio omjer jednih i drugih. Primjerice, Guduricu u blizini rumunjske granice naselili su kolonisti iz dalmatinskih kotareva Trogira, Šibenika, Knina i Benkovca. Karaševci koji su živjeli u tom naselju, bili su germanizirani već tijekom 1920-ih (Ердељановић 1986, 212) pa za 129 osoba hrvatske nacionalnosti popisanih 1948. godine možemo reći da potječu od kolonista iz Dalmacije. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2002.³² godine, u Banatskom Karlovcu bilo je 15 Hrvata, a u Uljmi je bilo 10 Hrvata. U Uljmi još uvijek obitavaju stanovnici s obiteljskim prezimenima Birta, Zdrinja, Vlašić, Bešina, a prema istraživanjima Milje Radana (2002), neke uljmanske obite-

³¹ Vidi David Dreyer, Emigration from Banat in the National Archives Ship Records – Extractions for the Village of: Karlsdorf. Dostupno na: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~banatdata/DDB/ByVillage/Karlsdorf.htm> (pristup: 3. XI. 2010.)

³² Rezultati popisa stanovništva Republike Srbije iz 2011. prema nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti u vrijeme pisanja ovog rada još nisu objavljeni pa nam nije poznato trenutačno stanje u navedenim naseljima.

liji se smatraju Karaševcima. Karakterističnih karaševskih prezimena i onih koja se susreću u Karaševaca i drugih naroda, nalazimo i u drugim banatskim naseljima,³³ napose u Vršcu i okolici, ali bez terenskih istraživanja ne možemo utvrditi smatraju li se nositelji takvih prezimena Karaševcima.

Asimilacija

Budući da su se Karaševci nakon migracija tijekom XIX. stoljeća, s matičnog područja sedam karaševskih sela, naselili u većem broju naselja, od po nekoliko pa do nekoliko desetaka obitelji, u svima su bili u manjini, bilo prema Rumunjima, Nijemcima ili Srbima. Njihov udio u ukupnom stanovništvu nigdje nije prelazio trećinu stanovništva što će utjecati na uporabu jezika u crkvama, tamo gdje je bilo katoličkih, jezika u nastavi, tako i u svakodnevnoj komunikaciji. Dodatnu teškoću očuvanju njihova identiteta predstavljao je nedostatak inteligencije i svećenstva iz vlastitih redova, kako u matičnom karaševskom području, tako i u zapadnom Banatu. Zasižno je iz zapadnog Banata najpoznatiji od karaševskih intelektualaca bio Martin Filipon, odvjetnik i veliki župan, no nije ostavio traga na očuvanju identiteta Karaševaca.³⁴

Iako postoje narativni izvori da su u Karlsdorfu Karaševci nekada činili gotovo polovicu stanovništva (Живојновић 1903, 86), utapanje u većinske Nijemce je započelo već u drugoj polovici XIX. stoljeća. Do 1870-ih Karaševci su prakticirali etnič-

³³ Adam, Birta, Berta, Bešina, Blaž, Bogdan, Bokšan, Dobra, Gera, Ivanica, Jakšić, Jankulov, Kurjak, Magdić, Marjan, Pauca, Ribar, Stana, Todor, Vata, Vlašić, Zdrinja i dr. Usporedi popise karaševskih prezimena u Miletić 1903, Томић 1972, 1974, Krpan 1988.

³⁴ Martin Filipon (Uljma, 1884. – Vršac, 1967.), odvjetnik. Potječe iz ugledne i bogate uljmanske obitelji Filiponovih koja se doselila u Uljmu iz Karlsdorfa. Martinov otac zvao se Rafael Filipon i imao je petero djece, dva sina i tri kćerke: Martina (najstarijeg), Nikolu, Maricu, Anicu i Milu. Nikola je bio strojar i inženjer i živio je jedno vrijeme u Somboru, Novom Sadu i potom u Beogradu. Martin je gimnaziju završio u Beloj Crkvi, a pravo je studirao u Kluži. O njemu Jovan Živojnović bilježi: „Martin Filipon, rođen u Uljmi, sad već advokatski kandidat, koji se lepo združio sa srpskom omladinom, pa po tom i u praksu stupio u srpsku pisarnicu Dr. Koste Hadžija u Vršcu“ (1907, 50). Neko vrijeme je živio u Temišvaru nakon čega je 1912. otvorio pisarnicu u Alibunaru. Iste godine, u vrijeme Prvog balkanskog rata, uhićen je, sproveden u istražni zatvor i optužen za veleizdaju. Do suđenja nije došlo te je oslobođen. Veliki dio Prvog svjetskog rata bio je interniran u aradskom logoru odakle je oslobođen 1918. Ubrzo se uključio u osnivanje srpskih narodnih odbora u južnom Banatu. Sudionik je velike novosadske skupštine 25. XI. 1918. na kojoj je proklamirano pripajanje Bačke, Baranje i Banata Kraljevini Srbiji. Na toj skupštini, na kojoj su sudjelovali i Blaško Rajić, Stipan Vojnić-Tunić, Mirko Ivković-Ivandečić, Fabijan Malagurski i drugi predstavnici Bunjevaca, bio je izabran za člana Velikog narodnog savjeta. Proglašen je od Narodne uprave za Bačku, Baranju i Banat za velikog župana Tamiške županije i zaposjednutih dijelova Kraško-severinske županije. U zvanju velikog župana djelovao je od 10. II. 1919. do 27. VI. 1919., tj. do povlačenja srpske vojske iz današnjeg rumunjskog dijela Banata. Nakon razrješenja funkcije velikog župana otvorio je odvjetnički ured u Vršcu i nije politički djelovao u nekoj od stranaka. Osuđivao je šestosiječansku diktaturu. Na početku Drugoga svjetskog rata ponovno je zatvoren u logor. Po oslobođanju iz logora odlazi u Beograd. Nakon rata vratio se u Vršac gdje se bavio odvjetništvom do smrti. Milja Radan vjeruje kako je Filiponovo djelovanje samo po sebi dovoljno svjedočanstvo da se smatrao u nacionalnom smislu Srbinom (Radan 2002, 239-240).

ku endogamiju, odvajali su se od ostale populacije te čuvali svoju nošnju i običaje. U narednim desetljećima zbog zajedničke vjere, zajedničkog svakodnevnog života, miješanih brakova, neizgrađene nacionalne svijesti, nepostojanja obrazovanja na materinskom jeziku, dominacije njemačkog jezika u svakodnevnoj komunikaciji i crkvi itd., miješaju se te se postupno germaniziraju. Prvi miješani brak između Karaševaca i Nijemaca sklopljen je oko 1870., nakon čega je germanizacija ubrzana (Milleker 1934). Početkom XX. stoljeća Živojnović je svjedočio o brzini germanizacije Karaševaca u Karlsdorfu, a osnovni razlog tom procesu nalazio je u njihovoj pripadnosti katoličkoj crkvi kao i većinskih Nijemaca (1907, 59). O brzini asimilacije svjedoči i podatak da su se karaševskim govorom u Karlsdorfu u godinama pred Drugi svjetski rat služile samo dvije obitelji. U isto vrijeme samo je još jedna vrlo stara Karaševka – Marija Filka (rođena Vlašić, stara 87 godina) nosila narodnu nošnju (Milleker 1934, 34). Budući da je Milleker monografiju o Banatskom Karlovcu (Karlsdorfu) tiskao 1934. godine, možemo pretpostaviti da je Marija Filka bila rođena 1847. ili 1846. godine ako je podatke o njoj prikupio godinu prije (1933.) tiskanja monografije. Kod znatnog dijela karlsdorfskih Karaševaca njemački je kao primarni govorni jezik prihvaćen na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće (Живојновић 1903, 86). Njihovi potomci iseljeni su zajedno s Nijemcima nakon Drugoga svjetskog rata, a u znatnom broju su stradali u poratnim logorima. Prema dostupnim podacima, u Karlsdorfu su nakon 1945. ostale nacionalno miješane obitelji, među njima i obitelji Kurjak i Filka (Tamindžić 2002). Karaševci u Gudurici su također germanizirani, zasigurno prije 1920-ih, prema terenskim istraživanjima iz toga razdoblja (Ердељановић 1986, 212). Istodobno su se stariji Karaševci u Uljmi i Izbištu služili karaševskim govorom,

Slika 10. Nadgrobni spomenik obitelji Filka iz Banatskog Karlovca (Karlsdorfa)

dok je kompeticija mlađih u govoru bila slaba (Ердељановић 1986, 212). Karaševski običaj „slavanje“ održao se u Uljmi do 1944. po katoličkom kalendaru, a u nekim slučajevima i po katoličkom i po pravoslavnom kalendaru (Соболев 2002, 92).

Potaknut istraživanjima Jovana Erdeljanovića u Banatu iz 1920-ih, Milja Radan proveo je istraživanje sa suradnicima među Karaševcima i njihovim potomcima u Izbištu i Uljmi (ankete provedene u Uljmi 5.-6. V. 1998. godine) (Radan 2002, 239). Pokazalo se da su još uvijek, u vrijeme njegova istraživanja, živa sjećanja na veze između nekih karaševskih obitelji iz Uljme i karaševskih obitelji koje žive i danas u karaševskim naseljima južno od Rešice. Neki od kazivača još uvijek održavaju veze s nekim obiteljima u Karaševu. Prema rezultatima tih istraživanja, do 40 % stanovnika Uljme ima karaševsko podrijetlo preko jednog od roditelja, a neki se i danas smatraju Karaševcima. Miješani brakovi u većinski srpskom naselju i prelazak na pravoslavlje, ujedno je značio i gubitak identiteta te asimilaciju u većinski narod. Tako su, primjerice, osobe karaševskog podrijetla, starije od 60 godina, katolici dok su istodobno njihova djeca i unuci pravoslavci (Соболев 2002, 92).

Empatija hrvatske rubnosti: bunjevačko-karaševske veze

Postoji i mišljenje „da su se Karaševci na putu iz stare domovine zadržali i na širokim ravnicama Subotice, oko Ludoškog jezera. Nije li to putokaz za postavku – doduše izričito hipotetičnu – da se i Karaševci povežu sa seobom Bunjevaca u Bačku?“ (Vujkov 1971, 16). Mogući zajednički ishodišni prostor Karaševaca navodi i Ivan Ivanić (1894, 26). Iako su takve postavke neutemeljene, brojne su druge potvrđene spona i paralele između bačkih Bunjevaca i Karaševaca. Među Bunjercima i Karaševcima su djelovali franjevci iz Dalmacije i Bosne u XVII. i XVIII. stoljeću. Bunjevci i Karaševci su koristili iste udžbenike u razdoblju XVIII. i XIX. stoljeća. Mihael Grozdić, franjevac i karaševski župnik, u razdoblju 1768.-85., autor je jednog takvog udžbenika *ABC ili uprava za potrebu škularske Dalmatinske mladeži etc.*, Temesvar, 1779. (Miletić 1903, 172). Hrvatski svećenici iz Bačke djelovali su među Karaševcima, u Lupaku Luka Peštalić iz Baje, Andrija Poljaković iz Subotice, u Klokotiću Josip Mamužić (1875) i dr. Kulturne veze ostvario je preko *Bunjevačkih i šokačkih novina* Ivan Antunović koji je imao pretplatnike među banatskim Karaševcima (Evetović 1935, 54). Neki autori, poput fra Grgura Čevapovića (Gregorius Csevapovich), navodili su Vršac kao mjesto u kojem su obitavali Bunjevci, no ne može se isključiti vjerojatnost kako je riječ bila zapravo o Karaševcima (Иванић 1899, 9). Smatra se da su snažan utjecaj na karaševski govor ostavili Bunjevci i Šokci preko svojih tiskovina i svećenika. Napose da su u crkvi ikavski pjevali, a to zato, što su učili pjesme iz knjiga koje su tiskane u Subotici za Bunjevce i Šokce (Radan 2002, 231, usp. Живојновић 1907, 61). Ivan Mihalović izdao je 1876. u Baji za pučke škole *Gramatiku i čitanku ilirskog jezika*, koju su Karaševci u rumunjskom dijelu Banata upotrebljavali sve do kraja 1930-ih (Pekić 1935: 90). Prema sačuvanim podacima s početka XX. stoljeća, karaševske religiozne pjesme su „bunjevačke i hrvatske“. Podaci se odnose i na naselja u današnjem vojvodanskom dijelu Banata,

Banatski Karlovac i Uljmu (Живојновић 1903, 1907). Posebno su u Karaševaca bili cijenjeni molitvenici Marijana Jaića *Vinac bogoljubnih pisamah koje nose nediljom i prigodom razlicitih svetkovinah pod s. missom i o drugima bogoljubnostima pivati obicsaju* i Ljudevita Budanovića *Velika slava Božja u molitvama i pismama* (Vlašić 1928b, 261).

Mihael Kurta, svećenik bugarskog podrijetla, koji je djelovao 1930-ih u Klokoću, zabilježio je „... ovaj se narod mora održati kao narod; kao Bunjevci u Bačkoj, povezanošću vjerskog odgoja, održat će se i narodnost. Sa Bunjevcima ovaj narod ima veze na kulturnom polju“ (Krmpotić 1995, 16-17). Sve do raspada Austro-Ugarske Monarhije, na blagdan Male Gospe, 8. rujna, redovito se hodočastilo u Marija Radnu iz brojnih mjesta Bačke, Banata, pa i šire. Tamo se okupljao veliki broj hodočasnika iz karaševskih sela kao i iz hrvatskih sela u Bačkoj, bunjevačkih i šokačkih (Vlašić 1928b, 261; Stanković 1984).

Njihova rubnost, u odnosu na matična hrvatska područja, upućivala ih je na suradnju te su se njihova kulturna nastojanja preplitala. Osim usmjerenosti jednih na druge, zajedničko im je bilo što ih je srpska nacionalna ideologija svrstavala u katoličke Srbe, kakav je slučaj bio i s nekim drugim skupinama hrvatskog stanovništva (Bosna, Slavonija, Dubrovnik).³⁵ Pokušaji za njihovo pridobivanje srpskoj naciji bili su neuspješni kao i uvođenje ćirilčnih tiskovina budući da im je ćirilica bila u potpunosti strana (Berecz 2011)³⁶.

Devedesetih godina XX. stoljeća obnavljaju se veze i ostvaruje suradnja Karaševaca s bunjevačkim Hrvatima u Bačkoj, no bez čvršćih institucionalnih okvira i stalnosti.³⁷ Najprije među karaševske Hrvate u Rumunjskoj odlazi svećenik Lazar Ivan Krmpotić, te piše publicističke radove o povijesti kao i o njihovom vjerskom životu u sadašnjosti u katoličkoj periodici na hrvatskome u Bačkoj (Krmpotić, 1990; Krmpotić 1992). Uslijedilo je gostovanje članova Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva „Matija Gubec“ iz Tavankuta u mjesecu rujnu 1993. među Karaševcima – Karaševu, u Klokoću i Lupaku, kojom prigodom su izveli i cjelovečernji kulturni program, o čemu su kasnije izvjestili i mediji na hrvatskom u Vojvodini (Romić 1993.). Lazar Ivan Krmpotić sudjeluje 1994. u Zagrebu na Tjednu Hrvata iz Rumunjske, a u istoimenoj publikaciji Hrvatske matice iseljenika objavljen je i njegov rad „Karaševski Hrvati u Rumunjskoj“. Nakon 18 godina ponovno će jedno hrvatsko kulturno društvo iz Vojvodine nastupiti u Karaševu – 16. kolovoza 2010. Hrvatska udruga

³⁵ Nezadovoljan aktivnostima pridobivanja Bunjevaca, Šokaca i Karaševaca za srpsku naciju, Jovan Živojnović piše: „No za veću je još osudu u ovome pitanju naš rođeni nerad i ekskluzivnost: jer da nam nije Santovo samo došlo, ostavili bi Šokce sve da se pribroje Hrvatima, kao što je sa one strane Dunava preko 20 mesta već pretopljeno, a jedva 2-3 još se drže; o Bunjevcima je izdala Matica jednu knjigu; a o Krašovanima kod nas do danas gotovo spomena nije bilo“ (1903, 86).

³⁶ Srpski dijalektolog Mile Tomić tako navodi o pokušajima da se Karaševci uvjere da su Srbi: „Prilikom dijalektoloških istraživanja u ovim selima (1965. i 1968. godine) došli smo do zaključka da je nemoguće ubediti jednog Karaševca da je Srbin nezavisno od njegovog stepena obrazovanja“ (1972, 214).

³⁷ Nakon osamostaljenja Republike Hrvatske, dio mladih Hrvata iz Vojvodine i Rumunjske svoje studije nastavlja na hrvatskim sveučilištima, napose u Zagrebu, a ostvarene veze održavaju se i nakon studija.

kulture „Lajčo Budanović“ sudjelovala je na Festivalu etničkih zajednica u Banatu. Na međunarodnoj razini, nalazimo sporadičnu komunikaciju predstavnika dviju hrvatskih zajednica u okviru Hrvatskog svjetskog kongresa, koji jednom godišnje održavaju sastanke u Hrvatskoj. Na koncu, bilježimo u posljednjih nekoliko godina i suradnju Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini sa Zajedništvom Hrvata u Rumunjskoj, čije izaslanstvo je 14. travnja 2008. bilo u službenome posjetu DSHV-u, a istom prigodom u Tavankutu je održana i prijateljska nogometna utakmica između reprezentaciju dviju hrvatskih zajednica (*Glas ravnice*, travanj 2008). Uzvratni posjet je bio u srpnju 2009., koji je u programu isto imao i nogometnu utakmicu. Također jedna skupina mladih Karaševaca iz Rumunjske redovito dolazi na Prelo Mladeži Demokratskog saveza Hrvata u Vojvodini (*Glas ravnice*, srpanj 2009).³⁸

Zaključak

Vođeni ekonomskim motivima kao i državnim potrebama, Karaševci početkom XIX. stoljeća s područja sedam karaševskih sela započinju migracije u druga naselja Banata. Dio ih se naselio u njegov zapadni dio (Karlsdorf, Uljmu, Izbište, Nikolince, Vršac, Potporanj, Veliko Središte, Guduricu, Belu Crkvu, Starčevo i dr.). U svima naseljima koja su naselili bili su u manjini, bilo prema Rumunjima, Nijemcima ili Srbima. Njihov udio u ukupnom stanovništvu nigdje nije prelazio trećinu stanovništva što će utjecati na uporabu jezika u crkvama, školi i javnom životu. Uslijed malobrojnosti, bez predstavnika inteligencije ili svećenstva iz vlastitih redova, bili su izloženi brzom asimilaciji. Njihovi potomci u Vojvodini danas su najvećim dijelom asimilirani u druge narode, a tek se manji broj karaševskih potomaka smatra Hrvatima. Svijest o karaševskom subetničkom identitetu kod preostalih potomaka Karaševaca i dalje će slabiti i vjerojatno će egzistirati tek kao dio obiteljskih naracija.

Literatura:

- Antonijević, Nenad. 2004. Stanovništvo hrvatske nacionalnosti na Kosovu – Janjevci, *Dijalog povjesničara/istoričara*, knj. 9, Vršac, 279-297.
- Balogh, Pál. 1902. *A népfajok Magyarországon*. Budapest.
- Bjelovučić, Nikola Zvonimir. 1934. *Etnografske granice Hrvata i Slovenaca*, I dio. Dubrovnik.
- Böhm, Leonhard. 1861. *Geschichte der Temeser Banats*. Leipzig.
- Brabec, Ivan. 1972. Hrvatski govori u Banatu. *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1971*. Knj. 76: 257-260.
- Castilia Manea-Grgin. 2004. Prilog poznavanju vjerske povijesti karaševskih Hrvata u ranom novom vijeku. *Povijesni prilozi* 23: 57-70.
- Цвијић, Јован. 1921. *Говори и чланци* II. Београд.

³⁸ Zahvaljujem Tomislavu Žigmanovu, ravnatelju Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata iz Subotice, na ustupljenim podacima o suradnji i vezama Karaševaca i Hrvata iz Vojvodine u novijem razdoblju.

- Czirbusz, Géza. 1884. Die südungarischen Bulgaren, u: Theodor Stefanovic-Velovsky, *Die Serben im südlichen Ungarn, in Dalmatien, Bosnien und in der Herzegovina*, Wien.
- Czirbusz, Géza. 1883. A krassován bulgárok, *Földrajzi Közlemények*: 169-198.
- Ердеи, Илдико. 1993. Интерна структура града Панчева у XIX веку. *Гласник Етнографског музеја у Београду*: 283-314.
- Ердељановић, Јован. 1929а. Католички Срби и Хрвати у Румунији. 16. VI. 1929. *Политика*: 6.
- Ердељановић, Јован. 1929б. Зашто треба Шокце и Крашоване звати Србима а не Хрватима – Одговор г. Петру Влашићу. 21. VIII. 1929. *Политика*: 1-2.
- Ердељановић, Јован. 1986. *Срби у Банату: етнолошка истраживања. Насеља и становништво*. Нови Сад.
- Evetović, Matija. 1935. *Život i rad Biskupa Ivana Antunovića narodnog preporoditelja*. Subotica.
- Fermendžin, Euzebijе. 1887. *Acta Bulgariae ecclesiastica : ab a. 1565 usque ad a. 1799*. Zagreb.
- Fermendžin, Euzebijе. 1892. *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis : ab anno 925 usque ad annum 1752*. Zagreb.
- Филиповић, Миленко С. 1965. Прилог познавању веза између Крашована и Босне. *Матица српска, Зборник за друштвене науке* 42: 121-124.
- Филиповић, Миленко С. ур. 1958. *Банатске Хере*. Нови Сад.
- Gaj, Ljudevit. 1835. *Naš narod*. 29. VIII. 1835. *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* 34: 234-236.
- Gavazzi, Milovan. 1930. *Hrvati u Rumunjskoj. Putopisno povijesne crtice s narodnim običajima* (Beograd, 1928). *Hrvatski geografski glasnik* I: 80-82.
- Hagel, Hans. 1967. *Die Banater Schwaben. Gesammelte Arbeiten zur Volkskunde und Mundartforschung*. Hg. von Anton Peter Petri. München.
- Храбак, Богумил. 2001. Рурална привреда Баната 1919-1931. године, *Зборник Матице српске за историју* 63-64: 251-275.
- Ivanić, Ivan. 1894. *O Bunjevcima: povesničko-narodopisna rasprava*. Subotica.
- Иванић, Иван. 1899. *Буњевци и Шокци у Бачкој, Барањи и Лици: (историја, етнографија, култура, друштво, бројно и привредно стање, етничке особине)*. Београд.
- Krmpotić, Lazar Ivan. 1990. Карашевски Хрвати у Румунској. *Subotička Danica*: 107-111.
- Krmpotić, Lazar Ivan. 1992. *Hrvatski svećenici u Rumunjskoj. Subotička Danica*: 57-60.
- Krmpotić, Lazar Ivan. 1994. Карашевски Хрвати у Румунској, u: *Tjedan Hrvata iz Rumunjske*. Zagreb, 13-18.
- Krpan, Stjepan. 1988. *Od Karaša do Biferna. Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj, Austriji i Italiji*. Zagreb.
- Krpan, Stjepan. 1990. *Hrvati u Banatu. Arhivski vjesnik*: 81-86.
- Lakatoš, Josip. 1914. *Narodna statistika*, Zagreb.

- Lorković, Mladen. 1996. *Narod i zemlja Hrvata*. Zagreb.
- Мирјана Малуцков. 2006. Milja N. Radan, Graiurile carasovene azi. Fonetica si fonologia, Uniunea Sârbilor din România, Timisoara, 2000, 328 p. *Темшварски зборник* 4: 235-237.
- Miletič, Ljubomir. 1903. Veber die Sprache und Herkunft der sog. Krasovaner in Sud-Ungarn. *Archiv fur slavische Philologie* XXV: 161-180.
- Милетич, Любомир. 1987. *Исследвания за българите в Седмиградско и Банат*. София.
- Милекер, Феликс. 1929. *Летописи општина Подунавске области, II. банатски део*. Панчево.
- Milleker, Felix. 1934. *Geschichte der Gemeinde Banatski Karlovac, 1803-1934*. Wrschatz.
- Милутиновић, Вера. 1953. Српске народне ношње у околини Вршца. у: Филиповић, Миленко С., ур. *Српске народне ношње у Војводини*. Нови Сад: 103-123.
- Mitrović, Vladimir. 1977. Narodna medicina kod Hrvata u srednjem Banatu, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena JAZU* 47: 343-347.
- Пецињачки, Срета. 1966. Банатско Ново Село у XVIII и с почетка XIX века. *Зборник Матице српске за друштвене науке* 45: 110-150.
- Pekić, Petar. 1935. Političke i kulturne veze između Bunjevaca i Hrvata u prošlosti, *Obzor spomen-knjiga 1860-1935*. Zagreb: 89-91.
- Petrović, Tihana. 1994. Prilog poznavanju tekstilnog rukotvorstva i odijevanja karashevskih Hrvata. *Tjedan Hrvata iz Rumunjske*. Zagreb: 25-33.
- Радан, Миља Н. 2002. Однос карашевских интелектуалаца с краја XIX и прве половине XX века према етничком пореклу Карашевака. *Темшварски зборник* 3: 229-242.
- Romić, Zlatko. 1993. Otok s blagom. *Glas ravnice*, listopad.
- Schwicker, Johann Heinrich. 1861. Geschichte der Temeser Banats: historische Bilder und Skizzen. Grosz-Becserek.
- Stanković, Vladimir. 1984. Hodočasnička središta inozemne pastve. *Bogoslovska smotra* 4: 589-598.
- Томић, Миле. 1972. Антропонија Карашеваца. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, посебан отисак, књ. XV/2: 213-227.
- Томић, Миле. 1974. Антропомнија Карашеваца, II. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, посебан отисак, књ. XVII/1: 207-240.
- Tóth, István György. 2002. Franjevci Bosne Srebrene kao misionari u turskoj Ugarskoj (1584.-. 1716.). *Scrinia Slavonica* 2: 178-201.
- Unyi, P. Bernardin. 2001. *Istoriја Šokaca, Bunjevaca i bosanskih Franjevaca*. Subotica.
- Vlašić, Petar. 1928a. *Hrvati u Rumunjskoj. Putopisne-povijesne crtice s narodnim običajima*. Beograd.
- Vlašić, Petar. 1928b. Hrvatska pjesma u Rumunjskoj. 1. XI. 1928. *Sv. Cecilija*: 260-262.
- Влашић, Петар. 1929. Зашто сам наше сународнике католике у Румуњској назвао Хрватима – Одговор г. др. Јовану Ердељановићу. 5. VIII. 1921. *Политика*: 6.

- Vujkov, Balint. 1971. *Cvjetovi mećave : hrvatske narodne pripovijetke iz Mađarske, Rumunjske, Austrije i Čehoslovačke*. Zagreb.
- Zach, Krista. 1979. *Die Jahrhunderte im Südöstlichen Niederungarn, Die bosnische Franziskanermission des 17. Jahrhunderts im südöstlichen Niederungarn : Aspekte ethnisch-konfessioneller Schichtung in der Siedlungsgeschichte Niederungarns*. München.
- Златановић, Сања. 2008. Летница: слика превазилажења религијских граница и њени остаци, Зорица Дивац (ур.), *Слике културе некад и сад*, Зборник Етнографског института САНУ 24, Београд, 179–191.
- Живојновић, Јован. 1903. Угарска статистика и Срби у Угарској. *Летопис Матице српске* 222, VI: 75-99.
- Живојновић, Јован. 1907. Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика, *Летопис Матице српске*. LXXXIII, књ. 242, св. II: 42-67 стр; књ. 243, св. III: 52-79.
- Живојновић, Јован. 1909. Кроз јужни Банат (путничке белешке и размишљања). *Летопис Матице српске*. LXXXV, књ. 260, св. VII: 37-64.

Drugi izvori podataka:

- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.*, Sarajevo, 1932.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, knjiga II. Prisutno stanovništvo po veroispovesti, Beograd, 1938.
- Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti, Savezni zavod za statistiku, Beograd, 1955.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002., Stanovništvo, Nacionalna ili etnička pripadnost, Podaci po naseljima*, knjiga I, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2003.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002., Stanovništvo, Veroispovest, maternji jezik, nacionalna ili etnička pripadnost prema starosti i polu, Podaci po opštinama*, knjiga III, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2003.
- Berecz, Agoston. 2011. *Krašovan Identities*. Rukopis dostupan na: <http://www.scribd.com/doc/68013741/Agoston-Berecz-CEU-SEE-Nationalism-Karasevci> (pristup: 10. I. 2012.)
- Кънчев, Красимир. 2011. Теории и хипотези за Карашовените. *Литературен свят* 25. Dostupno na: <http://literaturesviat.com/?p=28176> (pristup: 19. VII. 2011.)
- Lisac, Josip. 2001. Osnovne značajke torlačkoga narječja. *Kolo* 4. Dostupno na: <http://www.matica.hr/Kolo/kolo0401.nsf/AllWebDocs/torl> (pristup: 25. VII. 2011.)
- Mergel, Dalibor. 2011. Povijest starčevačkih Hrvata. *Hrvatska riječ*. Dostupno na: <http://www.hrvatskarijec.rs/vest/37/Zajednica-koja-je-opstala/> (pristup: 10. XII. 2011.)

- Tamindžić, Vladimir. 2002. Banatske Švabe i kolonisti. *Nin* 2679. Dostupno na: <http://www.nin.co.rs/2002-05/23/23398.html> (pristup 25. VII. 2011.)
- Tjinkul, Marijan. 1993. *Istoria strana*. Dostupno na: <http://lupac.3x.ro/doma/istorie.htm> (pristup: 25. VII. 2011.)
- <http://banatskikarlovac.rs/mz/sr/Grad/O-gradu/Istorija> (pristup: 9. VI. 2011.)
- <http://banatskikarlovac.rs/mz/sr/Grad/O-gradu/Stanovni%C5%A1tvo> (pristup: 9. VI. 2011.)
- <http://www.banaterra.eu/srpski/B/banatski%20karlovac/index.htm> (pristup: 2. VI. 2011.)
- <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~banatdata/DDB/ByVillage/Karlsdorf.htm> (pristup: 7. VI. 2011.)
- <http://www.banatskikarlovac.in.rs/novine.html> (pristup: 2. VI. 2011.)
- <https://picasaweb.google.com/115892015547350900346/Familije#> (pristup: 9. VI. 2011.)
- <https://picasaweb.google.com/115892015547350900346/Familije#5482990022714973922> (pristup: 9. VI. 2011.)
- http://www.geh.org/ar/chus/hungary/m197501124522_ful.html (pristup: 9. VI. 2011.)
- http://www.geh.org/ar/chus/hungary/m197501120802_ful.html#topofimage (pristup: 9. VI. 2011.)

Summary

Forgotten Karaševian Croats: Karaševci in the Vojvodinian part of Banat

Karaševci, Croatian (sub)ethnic group were mostly related to the Romanian part of Banat where most of its members still live today. At the beginning of XIX century, Karaševci began migrations from seven Karaševian villages to the other settlements in Banat, led by economic motives as well as state needs. Some of them settled in western parts of Banat, i.e. nowadays Vojvodina and the Republic of Serbia (Karlsdorf, Uljma, Izbište, Nikolinci, Vršac, Potporanj, Veliko Središte, Gudurica, Bela Crkva, Starčevo, etc.). In all the places they settled in, Karaševci were minority, whether in comparison to Romanians, Germans or Serbs. Their share in total population did not exceed one-third in none of the settlements, which influenced the use of language in churches, schools and public life. Due to that paucity, and lack of representatives of intellectuals or clergy from their ranks, they were subjected to rapid assimilation. Their descendants in Vojvodina are mostly assimilated into other nations today and only a small number of Karaševian descendants consider themselves to be Croats. Awareness of Karaševian sub-ethnic identity among the remaining Karaševci descendants will continue to deteriorate and will probably exist only as a part of the family narrative.

Keywords: Karaševci, migrations, Vojvodina, Banat, identity